

Fahira Fejzić-Čengić i Halima Sofradžija

Fakultet političkih nauka, Sveučilište u Sarajevu, Bosna i Hercegovina

fahira.feizic.cengic@gmail.com

Fakultet političkih nauka, Odsjek sociologije, Sveučilište u Sarajevu, Bosna i Hercegovina

halima.sofradzija@fpn.unsa.ba

Hipermedijska sfera i virtualne učionice

Sažetak

*U hipermedijskom društvu najprepoznatljiviji medij je - tehnologija. Nove tehnologije i nepovratna digitalizacija društva dovode do sve veće posredovanosti unutar svih društvenih odnosa. U kulturi stvarne virtualnosti upravo je tehnologija omogućila postojanje virtualnih učionica (ili učionica bez zidova kako primjećuje Giddens), isposredovanost u prijenosu znanja tehnologijom, digitalne platforme kao mjesto susretanja, napokon, i postojanje elektronskih univerziteta. Inovativne tehnologije već su uvelike utjecale i na obrazovne procese, što govori o jednom drugačijem iskušavanju prijenosa znanja i samog obrazovanja. Obrazovanje je djelovanje, proces i rezultat; pa se postavlja pitanje koje promjene unose nove tehnologije koje odnose neposrednost, u situaciji kada je online komunikacija, posredovana komunikacija - jedina komunikacija. Prve konture ovoga teksta i poticaj za promišljanje dao je esej Giorgija Agambena *Rekvijem za studente (2020)* koji se pojavio u jeku pandemije, opominjući tekst koji ukazuje na neke nove procese ne samo u obrazovanju, nego u ukupnom društvu našeg doba.*

Ključne riječi: tehnologija, hipermedijsko društvo, mediji, obrazovanje, znanje, virtualne učionice.

U multiverzumu medija, kao u svojevrsnom najzačudnijem nestvarno/stvarnom kaleidoskopu, sveprisutni mediji su oni koji stvaraju novo okružje života, hipermedijsko okružje. Potpuno smo uronjeni u hipermedijsku sferu, gdje se na sasvim specifičan način prepoznaje okružje *unutar kojeg* se gleda, spoznaje, komunicira, djeluje, izvode razne tehničke operacije, jer naprosto kako ukazuje Galović, “jedva da danas ima ičeg značajnog što nije posredovano medijima, što nije njima zahvaćeno, u njima obrađeno (prerađeno) i ‘realizirano’, kroz njih emitirano, intervenirano u ‘realitet’” (Galović, 2017:323). U okviru podnaslova *Znanstvena vizualizacija*, isti autor će govoriti o tehničkoj okolini, koja ujedno postupno postaje jedino okružje ljudskog života i u društvenoj svakodnevnici, “ono tehničko već odavno nije oruđe ili sredstvo – kao što mediji nisu neutralni posrednici, – postalo je okolinom u koju je ljudstvo uronjeno, u kojoj spoznaje, tehnički operira, ‘živi’” (Galović, 2017:325). Upravo ova uronjenost u svijet tehnosfere, gdje je ukupno društvo došlo u čvrsti zagrljaj tehnike i tehnologije, govori o tome da se suvremeni čovjek našao u jednom drugačijem iskušavanju svijeta kakvo ne poznaju prethodne epohe. Živimo u hipermedijskom društvu gdje je najprepoznatljiviji medij – tehnologija. Tehnologija je medij u doslovnom smislu; upravo je ona omogućila internet kao najprepoznatljiviji komunikacijski medij čiji je utjecaj na društvo nemjerljiv i koji stvara “novu komunikacijsku okolinu” gdje se sva područja društvenosti i društvenog života mijenjaju na specifičan način njegovom sveprožimajućom primjenom. Manuel Castells suvremenu kulturu naziva *kulturom stvarne virtualnosti*¹⁹² unutar koje danas postoje i virtualni posjeti muzejima, virtualne turističke ture, virtualne učionice. Naime, tehnologija je već u učionicama, govori se o “revoluciji u učionici” i nepovratnom ulasku “virtualne stvarnosti u učionice bez zidova” (Giddens, 2003:512). Nema sumnje da je pandemija intenzivirala uspostavljanje online nastave i virtualnih učionica tamo gdje ih donedavno nije bilo.

Kako je pandemija neobičnog virusa corona covid 19 posve iznenada obavila svijet, tako se preko noći ostvarilo jedno proročanstvo/izjava nad tekstom koji je prije godinu dana naslovljen “Doći će dan i svijet će se preokrenuti”, promišljajući perspektive mogućih komunikacijskih trendova kao društveno-tehničkih koji se nadvijaju nad životom čovjeka koji je još uvijek realan, živ, i postojeći subjekt svekolikih društvenih procesa, na tragu stavova Ortege y Gasseta da je samo “ljudski život uistinu rijetka zbilja o kojoj ponajprije valja kazati da jest temeljnom zbiljom utoliko se sve druge zbilje odnose na njega” i da ovaj samorazumljivi pojam života postaje upitan.¹⁹³ Ortega je svjestan da, kako sam to definira, mišljenje o tehnici nastaje u suočenju s njezinim opasnostima. Kako moderna tehnologija izjednačuje prostor i vrijeme, svodi svijet na fabrikaciju proizvoda, čovjeka na samofabrikaciju a savršena figura tog dehumaniziranog svijeta postaje inženjer.¹⁹⁴

192 Castells o *kulturi stvarne virtualnosti* govori u nekoliko svojih djela; u *Usponu umreženog društva* tome posvećuje cijelo poglavlje (Castells, 2000:356), kao što će o tome govoriti i u *Internet Galaksiji* (2003).

193 Pogledati šire u pododjeljku *Tehnika I duša: izazovi pred mišljenjem*, autora Žarka Paića u trećem tomu obimnog djela ‘Tehnosfera III’ (2029) Izdavač Sandof Mizantrop, Zagreb.

194 Ibidem, str. 166, u nastavku Ortega kaže da inženjeri ne misle, ali I to mišljenje koje bi moglo biti alternativa inženjerstvu

Kraj univerziteta kakvi postoje oko tisuću godina

Tehnizacija i tehnopolizacija svijeta odavno traje. Nešto kraće je prisutna tehnizacija i tehnopolizacija svijesti no sve oko nas, ako se izuzmu marketinške kampanje, moguće prijevare i trikovi mednadžera ove sfere djelatnosti, ukazuje na zahuktali pritisak korporacija i njihova kapitala koji se bave novim tehnologijama, medijskim aplikacijama kako bi njihovi snovi i zamisli izašli na svjetlo dana. Inovativne tehnologije već su uvelike utjecale na obrazovne procese, kako ukazuje Anthony Giddens, koji cijelo jedno poglavlje u svojoj obimnoj *Sociologiji* (Giddens, 2003:512) posvećuje pitanju obrazovanja, dodirujući veliki broj ključnih tema. Sjajni talijanski filozof **Giorgio Agamben** u tekstu *Rekvijem za studente – iskustvo koje je trajalo gotovo deset stoljeća zauvijek se gasi*¹⁹⁵ dobro primjećuje kako pažljiviji promatrači već uviđaju, da je tzv. Pandemija iskorištena kao dobar povod za sveobuhvatnu difuziju i širenje digitalne tehnologije koja se poslušno provodi u djelo. Naime, ovaj filozof je posve svjestan da će obrazovanje biti otrgnuto iz neposrednosti, nestat će susreta učitelja i učenika, profesora i studenta i izokrenuti se u posredovanu, tehniciziranu i zatvorenu formu. Snažnim zaključkom u pomalo rezigniranom tekstu kojim u stvari najavljuje nestanak univerziteta kao mjesta života, druženja, govora, razgovora i prijateljavanja među mladima i starijima, konstatira kako je to nemjerljiva šteta te zaključuje: “Profesori koji *en masse* pristaju na potčinjavanje novoj diktaturi telematike i prihvataju da predavanja drže isključivo online nimalo se ne razlikuju od univerzitetskih profesora koji su 1931. godine potvrđivali odanost fašističkom režimu. Kao i onda, možda će samo 15 od hiljadu njih odbiti da to učini, ali imena onih koji odbiju ostat će upisana uz imena nastavnika koji se nisu poklonili fašizmu”. Potrebno je samo redefiniranje kategorije znanja, nastave, obrazovanja, reći će Agamben, i neko novo okupljanje oko znanja, “jer jedino na takvim mjestima riječ prošlosti može preživjeti navalu tehnološkog barbarstva i jedino bi se tu mogla roditi neka nova kultura – ako je to još moguće”.¹⁹⁶ No, nije li nama ova tzv. pandemija već općim pristankom jedinki, građana, da su svi potencijalno zaraženi pokazala kako su ljudi s velikom lakoćom prihvatili ukidanje svog dotadašnjeg načina života. “Odbačene su veze, prijateljstva, ljubavi, rad, pa čak su i vjerske zajednice i politička ubjeđenja zgasnula.”¹⁹⁷ Za Agambena moderne religijske se institucije nisu u stanju nositi s ljudskom potrebom vjerovanja, i stoga je mjesto religije zauzela znanost, zbog čega on znanost naziva religijom našeg doba. “Dakle”, nastavlja ovaj filozof, “znanost kao i svaka religija proizvodi praznovjericu i strah, ili se bar može koristiti za njihovo širenje...Nikada nismo prisustvovali

kao apsolutnoj konstrukciji svijeta iz duha stroja nema više svoje tragične figure otpora poput grčkih ekscentričnih filozofa, srednjovjekovnih mistika, hidalga i bodhisattvi. Sveta ravnodušnost Don Kihota ostaje tek pobunom subjekta unutar vlastita dvorca opsjena’ (str. 70).

195 TBT portal je tekst objavio 27. svibnju 2020 godine na online platformama a poslije su ga prenijeli i drugi portali poput buka.ba, pescanik.net i postao je vrlo dostupan, <https://pescanik.net/rekvijem-za-studente/> pristupljeno 1. lipnja 2020.

196 <https://pescanik.net/rekvijem-za-studente/>, pristupljeno 2. lipnja 2020. godine u 18. sati.

197 Za trenutak su svi prestali slaviti kinesku novu godinu, uskrs, vaskrs, ali najzačudnije je reagirala islamska vlast u Saudijskoj Arabiji zabranivši tavvaf, obilazak oko Kabe u Mekki, koji nije prekinut u posljednjih tisuću godina, barem ne odlukom vlasti...čak i kad druge džamije u istoj zemlji profunkcioniraju, mekkanske i medinske ostaju zatvorene, što je uistinu presedan čije konsekvence će tek doći na uvid...

ovakvom spektaklu,”¹⁹⁸ pri tome misleći na razilaženja znanstvenika o pitanjima corone i vjerodostojnosti pandemije, postupaka liječenja i zadnjih nakana, zaključivši neizmjenno točno: “Kao da ljudi više ni u šta ne vjeruju – osim u golu biološku egzistenciju koja se mora sačuvati po svaku cijenu. Ali na temelju straha od gubitka golog života ne može se graditi ništa osim tiranije”, čudovišnog Levijatana s isukanim mačem.¹⁹⁹

Na pres konferenciji u New Yorku ovim povodom korporacijski moguli su se očitovali: “Mi smo spremni, sasvim smo posvećeni”, izjavio je njujorški guverner. “Shvaćamo ne samo da je promjena neodložna, već i da ju možemo okrenuti u našu korist ako je sprovedemo na pravi način”. Bivši Googlov izvršni direktor Erick Schmidt je izjavio: “Naši prioriteti su fokusiranje na telemedicinu, učenje na daljinu i širokopojasni internet... Moramo tražiti rješenja koja se mogu primijeniti sada, ubrzati se, moramo koristiti tehnologiju da bismo stvari učinili boljima”. O ovome piše Naomi Klein, u tekstu objavljenom u *The Guardianu*. “Dvije sedmice poslije objavljivanja članka opisao je privremene programe za školovanje od kuće, koje su nastavnici i učenici bili primorani da skrpe tokom tekućeg vanrednog stanja javnog zdravlja, kao ‘masivni eksperiment u učenju na daljinu’. U toku istog video poziva u organizaciji Ekonomskog kluba New Yorka, u kome je pozivao na reforme u obrazovanju, Schmidt je također pozvao na sličnu reformu u zdravstvu, na više 5G mreže, više digitalne trgovine, kao i na ostale stvari s postojećeg spiska želja. Sve to u ime borbe protiv virusa”.²⁰⁰

Samo dan ranije, njihov suradnik Cuomo je objavio partnerstvo s Fondacijom Billa i Melinde Gates, u svrhu razvoja “pametnijeg edukativnog Sistema”. Nazivajući Gatesa vizionarom, Cuomo je dodao da je pandemija stvorila „*trenutak u istoriji kada zaista možemo da primijenimo i unaprijedimo [Gejtsove] ideje [...] čemu sve ove zgrade, sve ove učionice, kada imamo ovu tehnologiju na raspolaganju?*” zapitao se, naizgled retorički. Autorica Naomi Klein koja je na doktrinu šoka kojom se koristi neka krizna situacija za uvođenje šokantnih rješenja u društvenom biću ukazivala već skoro pa decenijama, kroz nekoliko knjiga poput ‘No logo’, ‘Doktrina šoka’, ‘Prozori i ograde’, ovaj put je novi pristup ubrzane i bezmalo nasilne digitalizacije nazvala “*Screen New Deal*”.

Anuja Sonalker, izvršna direktorica Steer Techa, kompanije iz Marylanda koja se bavi prodajom tehnologija za samostalno parkiranje, ukratko je objasnila novi pristup. «Raste zagrijanost za tehnologiju bez ljudi i kontakata», izjavila je. „Ljudska bića su biološka opasnost, strojevi to nisu». Da kojim slučajem svijet nije posve izgubio razum i um, ovakva bi se izjava mogla nazvati ne samo totalitarnom, već i fašističkom i genocidnom. No, u poremećenim okolnostima gotovo

198 Tekst objavljen na portalu Autonomies, 06. aprila 2020. godine.

199 <https://pescanik.net/rekvijem-za-studente/>, ibidem; zanimljivi podaci o ovoj temi su primjerice I ovi: Da, milijarderi iz svijeta novih tehnologija uvećali su svoja golema bogatstva. Osnivač *Amazona* **Jeff Bezos** je zaradio 34,6 milijardi, osnivač *Facebooka* **Mark Zuckerber** je zaradio 25 milijardi dolara, **Bill Gates** i **Elon Musk** po 36 milijardi dolara, prema izvoru – <https://buka.com/novosti/procurili-prvi-podaci-ko-se-najvise-obogatio.tokom.pandemije-bogatasi-zaradili.434.mi>.

200 ibidem.

da je prihvaćena kao zabavna metafora.²⁰¹ Kako bi kazao filozof Alić «tajna hijerarhijske tajne baš je u tome da se jedno govori a drugo čini, tako da je oko nas nastalo društvo u kojemu ljudi čak i ako znaju i vide šta je istina a šta laž prihvaćaju stvari onako kako se od njih traži da vide, misle, oblikuju, jer svakoj hijerarhiji trebaju smjerni ljudi».²⁰²

Life on the Screen²⁰³

Gdje smo u Bosni stigli sa svim ovim procesima i projektima? Još bolje, kamo idemo? Kojeg korporativnog mađioničara najradije slušamo i da li išta propitujemo i prilagođavamo vlastitoj sredini, iskustvima, kulturi i prilikama ili smo već uskočili u novi „*Screen New Deal*“. Tehnopol zapravo preuzima ulogu modernog mađioničara, kao svaki mađioničar dobro upravlja svojim magijskim sredstvom, a ovdje je to neosporno tehnologija. Mišljenja smo da je u ove opasne projekte poželjno što više zakasnuti, toliko su opasni i totalitarni. No, kako nas naučava Noam Chomsky, upravo su akademci i intelektualne elite prvi stroj koji pristaje na projekte koji se odnose na kontrole ljudskih misli. Virtualni prostor u kojem se ostvaruje interakcija, nova je komunikacijska sredina, novi društveni ambijent virtualne zajednice ili kako već, što je iskustvo drugačije od svakog dosadašnjeg iskustva komunikacije. Tehnologija nepovratno transformira obrazovni sistem – e-platfoma, elektronski dnevnic, pametne ploče, pametni zidovi, virtualne učionice. Online nastava na specifičan način redefinira obrazovanje unutar ekraničke kulture, gdje naš život neosporno obilježava EKTRAN; ovdje se nastava održava preko ekrana.

Ekran i ekranička kultura, što je to?

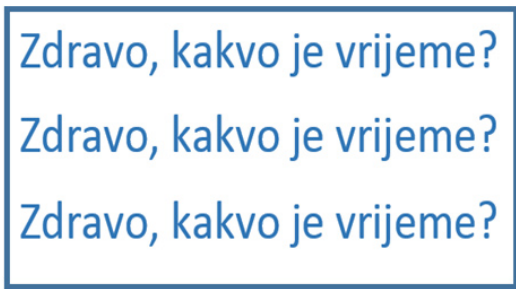
No, prije toga riječ-dvije o fenomenu ekrana kao takvog. Šta je to ekran? Ekran je novomedijsko i novodobno otkriće koje posljednjih 80-tak godina zauzima sve važniju ulogu u životu pojedinca. Ekran prinosi alijenaciju, otuđenje, jer se nalazi između živih ljudi, njihovih lica i očiju. Ekran stvara tzv. *cyber društvo* ili društvo okruženo bezbrojnim posredničkim ekranima između ljudi. Naše moderno društvo se može nazvati *društvom ekrana*. Ekran u tom društvu počinje bivati stvarni život više od uistinu stvarnog života. Uz pomoć ekrana čovjek postaje djelomična mašina. Ekran je neizbježan u našem vremenu ali ne treba smetnuti s uma da sa sobom nosi nestabilnost i na poseban način pasivizira svijet. Najšire mase ljudi, mladi, tinejdžeri ne znaju

201 U ovakvoj budućnosti naši domovi prestati će biti prije svega osobni prostor, a posredstvom brze digitalne mreže naše škole, naše doktorske kancelarije, naše teretane i, ako tako država odluči, postati će naši zatvori. Naravno, za mnoge od nas ti isti domovi su već bili pretvoreni u danonoćna radna mjesta i igraonice čak i prije pandemije, a cvjetale su i mjere nadgledanog kućnog pritvora. Međutim, u budućnosti koja se hitno nameće, svi ovi trendovi će se ubrzati do maksimuma.

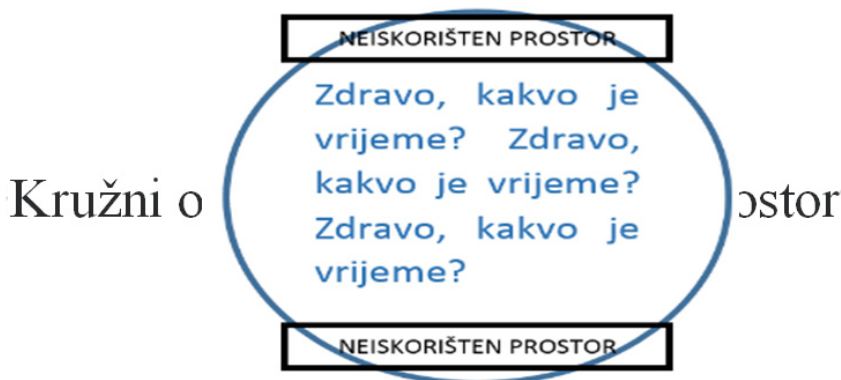
202 Pogledati šire u knjizi Seada Alića «Masovna proizvodnja narcizma», Zagreb 2019., Sveučilište Sjever I CFM Zagreb na strani 15 i dalje.

203 Ovaj poznati i toliko citirani naslov autorice Sherry Turkle, 'Identity in the Age of the Internet, Alone together: Why We Expect more from technology and less from each other', New York, Basic, Books, 2011. – postaje sve jasniji mlađim generacijama koliko se mijenja život koji se premješta na ekran.

dovoljno o posljedicama upotrebe ekrana. Sam oblik pravokutnika je specifična površina. Ima na sebi neiskorištenog prostora, jer je ljudsko vidno polje horizontalno. A pravoukutnik prikazuje više informacija no što je vidni horizontalni prostor. Dok čitamo i pišemo mi koristimo vid ili čulo vida kao svoj biološki ili prirodni horizontalni potencijal. Zato što je ekran više od horizontalnog potencijala prirodnog oka, on svakako pogoduje tome da ponudi *iluzionistički svijet*, dakle onaj nepostojeći svijet koji nije proizišao iz naše mašte i intuicije. U prirodu horizontalnog potencijala oka i čula vida nasilno ulazi iluzionistički svijet koji traži brzo djelovanje, brze pokrete zjenice i brzo mijenjanje smjera kretanja vida.

Pravokutni oblik prijema informacije – ekran prima previše sadržaja

Kružni oblik ima neiskorišten prostor

Naše vidno polje je linearno

Koje su posljedice ove novosti? Najprije da korisnici ekrana, ljudi i djeca sve više žive u slikama a ne u riječima i jeziku, i to u slikama koje su stvorili o sebi samima i o drugim ljudima, te kako bi to kazao Jorg Scheller postaju površniji. Generalno je poznato da ekran šteti dopaminskom sistemu u mozgu. Pobjeda u videoigricama na primjer djeluje na mozak kao i opojna droga. Moderna djeca prvo uče kako koristiti modernu tehnologiju pa tek potom uče govoriti, svezati pertle i slično. Od previše ekrana u našim vidnim poljima pojavljuje se sindrom ‘suhih očiju’, one se dogode zbog previše upotrebe ekrana. Poznato je da se kod mnogo gledanja u ekran do 60% manje trepće nego u drugim izvanekranskim prilikama. Previše ekrana smanjuje koncentraciju, dovodi do glavobolje, bola u vratu i kičmi, osjetljivosti vida na svjetlost općenito. Ekranički mediji su tako stvorili *globalno selo*, a u selu se gleda jedan *globalni ekran* i dodatno stvara potreba za slikom. Tu su žive *slike događaja* u realnom vremenu. Već je Rudolf Arnheim imao strah da će čovjek postati *usamljeni pustinjač* koji se poslije teškog rada druži s televizorom ili mobitelom kao najprisnijim prijateljima. U ekraničkoj kulturi uronjen, moderni čovjek postaje medij ili novi medij koji samo gleda i sluša druge bez vlastitog učešća. Sam digitalni ekran kao najnoviji medij nudi milijun boja, visoku rezoluciju i mi postajemo društvo tog ekrana. Ovaj ekran je objedinio svih pet čula, postao je otvoreni prozor u samog čovjeka. Komunikacija je ostala bez dodira, bez stvarnog ljudskog susreta i kontakta, za čim žude najbogatiji vlasnici korporacija u svijetu, kako se navodi na početku ove analize. San o *totalnom telenadzoru i kontroli svakoga* ih omamljuje, ophrvava i čini se, san im se pomalo ispunjava. Sve svoje slobodno vrijeme moderna djeca i većina odraslih daju ekranu. On nosi nestabilnost i pasivizira svijet. David Riesmanova teorija o *usamljenoj gomili* se bjelodano ostvaruje u realnom životu. Ogromni milijunski gradovi, bez imalo otpora, nastanjeni su usamljenim gomilama u zatvorenim neboderima.²⁰⁴

204 Ekran je počeo kao knjiga, kao slikarstvo, potom nastavio kao fotografija, film, televizija i danas mobitel. Knjiga je sama za sebe revolucija kao i alfabet ili pismo i nova je era ljudskoga roda. Kada je Vincent van Gogh naslikao 1889. godine ‘Zvezdanu noć’ sliku ja razigrao kao ekranski oblik. Takva mu je slika omogućila beskraj prelaženja pogledom. Zato je proslavljena. Na fotografiji je stvarnost zatočena i zaustavljena. McLuhan je fotografiju smatrao vizualnim izvještajem bez sintakse. Film kao prvi audiovizualni medij prvi stvara *optičku iluziju*. Montaža postaje ključna tehnologija te iluzije. To je *psihički šok* kako je zapisao Walter Benjamin. No, tek s ovim telenadzirućim *sveprisutnim globalnim digitalnim ekranom* svuda oko nas, ekran postaje subjekt a čovjek postaje objekt novodigitalnoga svijeta. Ovim digi ekranom sve manjim i tanjim ostvaruje se posvemašnja totalna praksa nadzora nad svakom osobom na Planeti. Stoga je u pravu Yuval Noah Harrari kad konstatira da je korona virus prekretnica za nadzor ljudi..Piše: “Znamo da vlade i korporacije godinama razvijaju sposobnosti, tehničke alate da prate sve što radimo. To im daje uvida u naše političke poglede, naše preferencije čak i naše ličnosti. Ali kad nam nadzor uđe pod kožu, može biti upotrijebljen za mnoge druge svrhe. Možda vas TV promatra, a biometrijska narukvica na vašem zglobu mjeri vam temperaturu, krvni pritisak, puls...mogu znati i kako se osjećate, šta vas ljuti, šta vas nasmijava, da li se slažete ili ne... <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/korona-virus-prekretnica-za-nadzor-ljudi>, pristup, 04.06.2020.

Praktična iskustva

Dok je trajala pandemija autorice teksta su izvodile online nastavu i u tom poeriodu su provele istraživanje stavova, razmišljanja i spoznaja studenata o ovakvom obliku nastave na više studijskih grupa. Nema sumnje da su se rezultati koje smo dobili s nekoliko odsjeka fakulteta društvenih nauka zapravo poklapali sa bitnim postavkama Agambenovog eseja već citiranog na prvim stranicama ovog teksta. Što donosi nastava online? U odgovorima studenata često se pominjala riječ *nelagoda*. Studenti su ponavljali da su imali nelagodu hoće li se konektirati, hoće li znati biti prohodni u sistemu, hoće li se snaći, hoće li nešto u tehnologiji zakazati, te se to sve iskazivalo kao izrazit oblik nelagode naspram tehnike. Nelagode svih vrsta je bilo sa svake strane, i profesorske i studentske.²⁰⁵

Obična statistička analiza studentskih odgovora pokazuje da je njih preko 90 posto imalo prigovore na online nastavu te da preferiraju offline nastavu, posebno ispite. Ali kvalitativna analiza njihovih odgovora je daleko snažniji dio ove ankete i zaslužuje citiranje: „nedostajala mi je socijalizacija, druženje općenito, ali je bilo pozitivno što sam dobila restart duše i tijela”, ...”život u doba korone bio je otežan za sve nas, svakodnevnne informacije su jako utjecale na nas, ali smo neke poslove zbog prebrzog tempa uspjeli obaviti”, ...”nisam bila ni svjesna neke jurnjave u životu prije ove pandemije”, ..”nedostajala mi je socijalizacija, prijatelji, online to ne može zamijeniti, ali je manje obaveza vani donijelo više porodice za sve”, ...”život u doba korone mi se nije dopao, nemogućnost socijalne konekcije, ali nakon mjesec dana primjećujem da mi jako neodstaju prijatelji, druženje, odlazak na posao, fakultet, sve ono što sam prije mogla slobodno raditi sada mi je uskraćeno”,...”mislim da nas je ova situacija naučila da više cijenimo život, zdravlje, porodicu, bliske prijatelje, da više cijenimo prirodu i uživamo u njoj ne zagađujući je, međutim nedostaju mi prijatelji i online komunikacija ne može zamijeniti razgovore uživo”, ...”nedostajala mi je socijalizacija in live s prijateljima, online to ne može zamijeniti”,...”nedavno sam čula jednu rečenicu koja me zaista navela na razmišljanje o cijeloj ovoj situaciji a rečenica glasi: ‘Lakše je stvoriti strah kod ljudi nego izgraditi zid’.....”svaka dramatična pojava u svakodnevicu je izazov, tako je i s ovom situacijom. Čovjek je socijalno biće, treba mu kontakt s drugim ljudima te izolacija svakako teško pada. Motivacija mi je bila slabija, osjećala sam se usamljenije”, ...”nije mi se nimalo dopalo, ipak je druženje s ljudima mnogo bolje od izolacije”,...”najkraće rečeno bilo mi je nikako. Slobodno kretanje, druženje sve mi je nedostajalo I sve je nekako izgubljeno. Ostala nam je samo forma druženja preko društvenih mreža, a to je ipak nedovoljno”,...”s prijateljima sam dnevno komunicirala online što je bilo dobro, a moja kreativna strana je patila, jer me zarobilo kao pticu u kavezu... čovjeku treba

205 Tada smo na predmetima Medijska kultura, Filozofija medija i Sociologija medija napravili anketu s pedeset tri studenta komunikologije i sociologije. Njihovi odgovori su nastajali u toku tog procesa i oslikali su nam svu dubinu problema, zamke koja se krije iza svega oko naprasnog zagovaranja boljitka, tj. online nastave svuda i stalno, npr. čak i kad pandemija ne postoji daci i studenti su u izolaciji, van učionica van univerziteta, kao na primjer krajem svibnja i početkom lipnja 2020. godine u BiH.

sloboda kretanja, da motivacija sama od sebe utihne”, “nedostajale su mi moje svakodnevne obaveze i pravi fakultet”.

Kad su u pitanju odgovori oko online nastave odgovori su gotovo isti kod svih: “nedostatak ove forme je nedostatak praktičnog rada i susreti uživo sa profesorima i kolegama koji svakako moraju pronaći svoje mjesto u svakoj formi studiranja”,...”za studente koji su svoje obrazovanje sticali tradicionalnim putem, ovakav vid učenja je nešto novo i mislim da je nastava u učionici puno kvalitetnija”,...”forma učenja preko interneta ima svojih učinaka, ali praćenje nastave uživo i razgovor s profesorima i rad na fakultetu ima svoj daleko veći i bitniji utjecaj na sve student”,...”imamo sve na jednom mjestu, gradivo je tu, ali nedostaje diskusije i razgovora”,...”zagovornik sam živog razgovora, razmjene mišljenja, nadam se vraćanju standardnom odvijanju životnih procesa, jer neki se administrativni procesi nastave za čim žude najbogatiji vlasnici korporacija u svijetu mogu odvijati online, kao prijava za biro, na posao, porezna prijava, ali nastava ne, radujemo se povratku prirodi da se dekontaminiramo od masovne upotrebe tehnologije, zatvorenog prostora i infodemije”,...”definitivno bih radije slušala nastavu uživo, u učionici, jer nekad nešto niste shvatili, nema razgovora s profesorima, razmjene mišljenja, dijeljenja iskustava, kako neko reče, živa riječ profesora je nezamjenjiva”,...”online nastava nam je dala priliku za učenje, ali treba ovo znati shvatiti jer mi se s ovim prvi put susrećemo i to na ovako dug period. Mislim da svi studenti mnogo ozbiljnije shvaćaju odlazak na predavanje u učionicu u odnosu na ovo online jer kad se kaže da je nešto online omladinu to više asocira na zabavu, relaksaciju i tome slično, veća je posvećenost i veća je pažnja studenata i školaraca kad se nastava odvija živim putem”,...”veliki nedostatak je interakcija, lakše mi je zapamtiti predavanja ukoliko pratim pokrete, gestikulaciju i mimiku profesora”,...”cijelo vrijeme studiranja mi smo učili od profesora i to ne mislim samo na gradivo, već generalno gledali smo kako se oni ponašaju od ulaska u kabinet, pozdrava do njihovog dress codea i sl.”

Upravo neki od odgovora studenata upućuju na ovaj bitan element o kojem je govorio Hentig u svom eseju *Što je obrazovanje*: “Jedna jedina gesta nekog drugog, dakle, u ovom slučaju predavača, učitelja, profesora pohranjena u čovjekovoj duši, može ga za cijeli život ispuniti i promijeniti, utisnuti se u njegovu povijest kao ljudskog bića. Ukoliko je to spoznavanje željeno nazivamo ga obrazovanjem”.²⁰⁶ Kvalitetno obrazovanje označava dugotrajan posvećen proces i dobar rezultat. Ovaj autor s razlogom postavlja dva temeljna pitanja u oblasti obrazovanja – koje zadaće ima obrazovna ustanova i koje alternative za to postoje.

Dijalog koji se ostvaruje *face to face* je nezamjenjiv, to potvrđuju odgovori ispitanika: “ne podržavam online nastavu”, “niti jedno predavanje me nije dojmilo kao u učionici. Mogućnost vođenja dijaloga sa profesorom, savladavanje materije licem u lice nikako se ne može uporediti sa opcijom izvođenja nastave putem platforme e nastava”,...”mislim da sve ovo treba nadoknaditi

206 Hartmut von Hentig, *Što je obrazovanje*, Educa, Zagreb, 2008. Pogledati šire: “Danas bi morali poduzeti sustavne napore za ovladavanje svijetom ekrana, uvesti pedagogiju slika koja će nas učiniti doraslim bujici slika”, str. 26.

jer znanje koje se stekne u klupama je neizbrisivo u odnosu na online učenje” ,...”suludo mi je da se putem ove aplikacije rade ispiti, prevelik je pritisak...velika mi je želja da se što prije vratimo u klupe i nastavimo s učenjem tamo gdje smo stali” ,...”vjerujem da nam je svima draga nastava u učionici” ,...”pomalo je neadekvatna ova nastava i vrsta učenja jer sam netko tko uči direktno postavljajući pitanja profesorima u toku nastave, preferiram nastavu u učionici” ,...”ne moram se opredijeliti, mogu obje varijante” ,...”kuću ne doživljam kao prostor za rad” ,...”sve se svelo na gledanje ekrana bez emocija, ...uključen ekran i mikrofona ne mogu zamijeniti profesora u stvarnosti, ...nijedna društvena mreža ne može zamijeniti kontakt licem u lice i nijedan tehnički alat nije dovoljno dobar da zamijeni ljudski kontakt” , ...”primijetila sam da je kod mojih kolega opala motivacija za učenje, studiranje” ,...”u toj virtualnosti (virtualnoj učionici i online nastavi) ljudi ne postoje u svojoj autentičnosti, ni predavači, profesori niti studenti – na ekranu su samo ispisana imena prisutnih u virtualnoj učionici, bez osobnosti, vidljivosti... obrazovni sistem se sveo na slike i vizualne sadržaje, a čovjek postaje vizualno spremište iz kojeg ne proistječe duboko znanje ni promišljanje” ...

Na kraju ovog dijela da zaključimo ponovno se vraćajući Agambenu koji kaže da je ovo iskustvo posredovanja u obrazovanju donijelo poništavanje i gubitak pogleda koji je unutar ove posredovanosti zarobljen unutar sablasnog ekrana. U teleprisutnosti, u tehnosocijalnosti, u tehnokulturi, posredovani ekranom, svatko sa svoje strane ostaju otuđeni ljudi. Što bi autor Paić rekao sve je drugačije u toj drugoj sintetičkoj prirodi. Uslijed redefiniranja obrazovanja u ovakvim specifičnim okolnostima, teleprisutnosti, posredovanosti tehnologijom i ekranima, treba uvesti kao nužno novo pojmovlje, nove termine i sklopove, naprosto jer je prepoznatljivo, I više od toga, treba naglasiti da su ljudi ovdje ponajmanje subjekti neke izvorne interakcije, a ponajviše umreženi objekti. To sve skupa ustvari ukazuje na pojavu jedne nove normalnosti za koju se postavlja pitanje jesmo li dovoljno za nju pripravnici, i kao što vidimo, odgovori studenata sugeriraju upravo suprotno. Kako bi u svojoj poznatoj knjizi *Novi svjetski poredak* rekao Henry Kissinger podsjećajući nas na stihove T. S. Eliota koji se nekoć pitao: “Gdje je znanje koje se izgubilo u informacijama”? ²⁰⁷ Da bi informacija uistinu bila korisna i da bi se pretvorila u pravo znanje, mora biti smještena u širi kontekst iskustva, jer stjecanje znanja iz knjiga neosporno nudi iskustvo drugačije od interneta. Internet se fokusira samo na područje informacija. ²⁰⁸ Tražilice se uspijevaju sve brže nositi sa sve složenijim pitanjima, ipak, prezasićenost informacijama mogla bi, paradoksalno, mogla bi omesti stjecanje znanja. A mudrost kao zgusnuto znanje mogla bi odgurnuti čak i dalje nego što je bila prije.

207 ‘Gdje je znanje koje smo izgubili u življenju

Gdje je mudrost koju smo izgubili u znanju

Gdje je znanje koje smo izgubili u informacijama, ‘ (T. S. Eliot, *Stijena*), str. 302 u knjizi H. Kissingera *Svjetski poredak* u dijelu knjige koji nosi podnaslov *Tehnologija, ravnoteža i ljudska svijest*, Školska knjiga, Zagreb 2015.

208 Vidjeti šire u istoj knjizi i istom podnaslovu počev od str. 304. pa nadalje.

Literatura:

- Alić, Sead: *Masovna proizvodnja narcizma*, Sveučilište Sjever i CFM, Koprivnica i Zagreb 2019.
- Fejzić, Fahira: *Medijska globalizacija svijeta*, Promocult, Sarajevo 2004.
- Fejzić Čengić, Fahira: *Kao ribe u vodi, Ka filozofiji medija*, Dobra knjiga, Sarajevo 2018.
- Galović, Milan: *Rastanak od čovjeka – mizantropija znanosti i pad u tehnički bezdan*, Demetra, Zagreb 2017.
- Giddens, Anthony: *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd 2003.
- Hentig von, Hartmut:, *Što je obrazovanje*, Educa, Zagreb 2008.
- Kissinger Henry: *Sujetski poredak*, Školska knjiga, Zagreb, 2015.
- Liessman, Konrad Paul: *Teorija neobrazovanosti – Zablude društva znanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2008.
- Paić, Žarko, *Tehnosfera I, II i III*, Sandorf/Mizantrop, Zagreb 2018.
- Sofradžija, Halima: *Hiperpolitika i savremeno društvo – proces tehniziranja svijeta*, Dobra knjiga, Sarajevo 2015.
- Turkle Sherry, *Alone together: Why We Expect more from Technology and less from each other*, Basic Books, New York 2011
- Vertovšek, Nenad: *Umjetnost medijske manipulacije – ljepota iluzije je u umu promatrača*, In Medias Res, CFM, Vol2, br 3 (296-308), Zagreb 2013.
- <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/korona-virus-prekretnica-za-nadzor-ljudi>
- <https://www.preporod.info/bs/article/16185/sta-poslije-vanrednog-stanja>

Hypermedia Sphere and Virtual Classrooms

Abstract

*The most recognizable media in hypermedia society is – technology. New technologies and irreversible digitalization of society lead to greater mediation within all social relations. In culture of real virtuality it is technology that made possible the existence of virtual classrooms (or classrooms without walls, as Giddens notices), intermediation through technology in knowledge transfer, digital platforms as meeting points, and finally, existence of electronic universities. Innovative technologies have already immensely influenced education processes, which imply different trials of knowledge transfer and the education itself. Education is action, process and result; a question therefore arises about types of changes brought by new technologies that take away directness, in the situation where online communication, which is mediated communication, is the only choice. First contours of this paper and impulses for the reflection were drawn from essay of Giorgio Agamben **Requiem for the Students** (2020) that appeared in the peak of pandemic, a warning text pointing out some new processes not only in education, but in the whole society of our time.*

Key words: *technology, hypermedia society, media, education, knowledge, virtual classrooms.*

This journal is open access and this work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.